

Νεοτερικότητα¹

Μορφές λογικής και επιρροές στις διαδικασίες συγκρότησης της σχολικής γνώσης

Κώστας Λάμνιαν

1. Εισαγωγή

Σύμφωνα με τον Habermas, πρώτος ο Hegel έδωσε στην έννοια της νεοτερικότητας ιστορικά και όχι απλά χρονολογικά χαρακτηριστικά². Στο τέλος του 18ου αιώνα, η έννοια “μοντέρνα εποχή” (modern age) χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει τους τρεις προηγούμενους αιώνες. Πιο συγκεκριμένα, η ανακάλυψη του “νέου κόσμου”, η Αναγέννηση και η Μεταρρύθμιση σηματοδότησαν το πέρασμα από το μεσαίωνα στη “νέα” αυτή εποχή. Ωστόσο, στη συνέχεια, ο Διαφωτισμός και η Γαλλική Επανάσταση αποτέλεσαν την αφετηρία για τη δημιουργία μιας νέας α-

1. Με τον όρο “νεοτερικότητα” αποδίδεται η έννοια “modernity”, η οποία σύμφωνα με τον Adorno, δεν διακρίνεται ευκρινώς από την έννοια “μοντερνισμός”. Ωστόσο, η χρήση της έννοιας “μοντέρνο” οδηγεί στην ταυτόχρονη αποδοχή της ύπαρξης των εννοιών “παρωδουσιακό” και “μεταμοντέρνο”. Στο πλαίσιο αυτό, ο Weber αναγνωρίζει ένα εσωτερικό δεσμό ανάμεσα στην εποχή της νεοτερικότητας και σ’ αυτό που αποκαλεί “δυτικό ορθολογισμό” (Habermas: 1987a: 1). Από την άλλη μεριά, ο Lyotard (1984, σελ. xliii-xxv) θα υποστηρίξει ότι, ενώ η έννοια του “μοντέρνου” έχει ως νομιμοποιητικό σημείο αναφοράς την ορθολογική οργάνωση των μεταλόγων των μεγάλων αφηγήσεων, το “μεταμοντέρνο” απορρίπτει τις μεγάλες αφηγήσεις και προβάλλει τη συγκρότηση και λειτουργία των διαφρετικών “γλωσσικών παιχνιδιών”.
2. Ο Habermas (1987a: 5) υποστηρίζει ότι οι εκφράσεις του Hegel “... ‘νέα’ ή ‘μοντέρνα εποχή’ (‘νέος’ ή ‘μοντέρνος κόσμος’) δεν έχουν μια απλή χρονολογική σημασία, αλλά παίρνουν το νόημα μιας ριζικής, σε αντίθεση με την προηγούμενη, ‘νέας’ εποχής”.

ποικροστάλλωσης, η οποία, έχοντας τις ρίζες της στην προηγούμενη περίοδο, μορφοποιήθηκε στη διάρκεια του 19ου αιώνα. Η νέα αυτή αποκροστάλλωση γέννησε την αυτόνομη και απαλλαγμένη από ιστορικές αναφορές συνείδηση μιας ριζοσπαστικοποιημένης νεοτερικότητας (Habermas: 1985: 4 & 1987a: 5-11).

Σήμερα, παρά τις επιμέρους διαφωνίες για το χαρακτήρα της νεοτερικότητας, η θέση του Hegel ότι η Γαλλική Επανάσταση αποτελεί την αφετηρία μιας νέας εποχής που διαφοροποιείται σαφώς από όλες τις προηγούμενες γίνεται γενικά αποδεκτή. Παράλληλα, υπάρχουν κάποια γενικής αποδοχής στοιχεία που χαρακτηρίζουν τη νεοτερικότητα. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους Marx, Hegel, Weber, Habermas κλπ. (βλ. και Heller: 1988: 66), τα κύρια χαρακτηριστικά στην κοινωνία της νεοτερικότητας είναι ο εξορθολογισμός, η βιομηχανοποίηση και η οικονομική ανάπτυξη. Τα χαρακτηριστικά αυτά στηρίζονται στη νομιμοποιητική λειτουργία της επιστήμης, η οποία συνέβαλε στη συσσώρευση γνώσης και στην “απομαγικοποίηση” της κουλτούρας.

Ταυτόχρονα, ο Habermas θα αποσαφηνίσει ότι η νεοτερικότητα, “παρά τις αλλαγές του περιεχομένου της, σήμαινε πάντα τη συνείδηση μιας εποχής, η οποία συνδέει τον εαυτό της με το παρελθόν της κλασικής αρχαιότητας για ν’ αυτοπροσδιοριστεί ως το αποτέλεσμα της μετάβασης από το παλιό στο νέο”. Συγκεκριμένα, συνδέοντας το μοντέρνο με τη νεοτερικότητα θα τονίσει ότι η έννοια μοντέρνο “... εμφανιζόταν οσάκις μια ανανεωμένη σχέση με την αρχαιότητα δημιουργούσε στην Ευρώπη τη συνείδηση μιας νέας εποχής” (Habermas: 1988: 84). Έτσι, στην ίδια γραμμή με τον Weber, αναγνωρίζει ότι στο περιεχόμενο της νεοτερικότητας ενυπάρχει μια κρυφή σχέση μ’ αυτό που θεωρείται κλασικό³, το οποίο παραμένει και μετά τη μετάβαση από το παλιό στο νέο (Habermas: 1988: 84-85). Το σταθερό αυτό στοιχείο, το οποίο χαρακτηρίζει την κλασική αρχαιότητα, είναι η έννοια της ορθολογικότητας. Παράλληλα, προκειμένου να αποσαφηνίσει την κοινωνική συγκρότηση της έννοιας της ορθολογικότητας, συνδέεται με το Hegel. Σύμφωνα με τον Habermas (1987a: 23-50), ο Hegel σχετικοποιεί και επανασημασιολογεί την ορθολογικότητα⁴, προσπαθώντας να στηρίξει την αποδέσμευση της

3. Το κλασικό, το οποίο εξακολουθεί να γίνεται αποδεκτό παρά τις αλλαγές που συμβαίνουν στην πορεία των χρόνων, φαίνεται να συνδέεται με την ικανότητα που έχει ο άνθρωπος να δει λογικά (Weber: 1958: 78).

4. Ο Hegel επιδιώκει την απεξέσμευση του ορθού Λόγου από υπερίσχυτες αναγωγές και τη

συνείδησης της νεοτερικότητας από το παρελθόν.

Τελικά, ο Habermas, αξιοποιώντας και τον Adorno, υπαινίσσεται ότι η νεοτερικότητα εκφράζει την αυτόνομη συνείδηση των διαδοχικών κρυσταλλώσεων του μοντέρνου. Ειδικότερα, υποστηρίζει ότι και ο Adorno αντιτίθεται στη διάκριση μεταξύ νεοτερικότητας και μοντερνισμού επειδή “κανένας αντικειμενικός μοντερνισμός δε σταθεροποιείται χωρίς την υποκειμενική πεποίθηση την προκαλούμενη από το Νέο” (Habermas: 1988: 84-85). Είναι σαφές ότι η “υποκειμενική πεποίθηση”, η οποία συγκροτείται στο πλαίσιο του κάθε φορά “νέου”, εκφράζει και τροφοδοτεί την αυτόνομη συνείδηση του “νέου”. Ωστόσο, το κάθε φορά “νέο” δημιουργεί διαδοχικές κρυσταλλώσεις, οι οποίες συγκροτούν σχετικά αυτόνομες συνειδήσεις⁵. Έτσι, η νεοτερικότητα, ως μορφή συνείδησης, δεν διαχωρίζεται από τον μοντερνισμό. Στο πλαίσιο αυτό και ο Weber διατυπώνει τη “διάγνωση της νεοτερικότητας”, σύμφωνα με την οποία, οι ποικίλες αξιακές σφαίρες της κοινωνίας βρίσκονται σε ασυμφιλίωτη διαμάχη μεταξύ τους (Weber: 1946: 147).

Ειδικότερα, ο Weber, συνδέοντας το μοντέρνο με τον εξορθολογισμό⁶, προσπαθεί να εξηγήσει την ανάπτυξη της συγκεκριμένης και ιδιαίτερης μορφής λογικής, η οποία χαρακτηρίζει αποκλειστικά τον τρόπο σκέψης των μοντέρνων δυτικών κοινωνιών. Παράλληλα, τονίζοντας τους ιστορικούς καθορισμούς της λογικής, νομιμοποιεί τη σχετικοποίησή της

σύνδεση της λογικής με την εξελισσόμενη πραγματικότητα. Έτσι, η έννοια του “ορθού” σχετικοποιείται και αποκτά ιστορική διάσταση (Λάμπινας: 1996: 147-160). Βλ. και ενότητα 2). Ωστόσο, μολονότι θεωρεί ότι χαρακτηριστικό της νεοτερικότητας είναι η αποδέσμευσή της από το παρελθόν, εξακολουθεί να αναγνωρίζει ότι ο ρόλος της εξελισσόμενης λογικής στη συγκρότηση της αυτόνομης συνείδησης της νεοτερικότητας είναι καθοριστικός (βλ. και ενότητα 2).

5. Χρησιμοποιούμε την έκφραση “σχετικά αυτόνομες συνειδήσεις” προκειμένου να υποστηρίξουμε τη σχέση των διαδοχικά αυτόνομων συνειδήσεων, οι οποίες επιδιώκουν την αποσύνδεσή τους από το παρελθόν, με μια κοινωνικά διαμορφωμένη έκφραση του ορθού Λόγου. Ωστόσο, ο Habermas αναγνωρίζει ότι η συνείδηση που διαμορφώθηκε στη διάρκεια του 19ου αιώνα αποτελεί “... μια ριζοσπαστικοποιημένη συνείδηση της νεοτερικότητας”. Η έμφαση αυτή, από τη μια μεριά αποσαφηνίζει ότι η έννοια νεοτερικότητα εκφράζει τις διαδοχικές κρυσταλλώσεις της συνείδησης και, από την άλλη, στην ίδια γραμμή με το Hegel, αναγνωρίζει τη ριζοσπαστική έκφραση της νεοτερικότητας που διαμορφώθηκε στη διάρκεια του 19ου αιώνα.
6. Εκτιμούμε ότι και στο πλαίσιο του Weber, οι έννοιες “μοντέρνα εποχή” και “νεοτερικότητα” δεν αποσιωπώνονται και έτσι δεν διαχωρίζονται. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση, ο Weber προβάλλει ως καθοριστικό ενοποιητικό στοιχείο των μοντέρνων δυτικών κοινωνιών τη λειτουργία του ορθού Λόγου (βλ. ενότητα 3).

και τις διαστάσεις με τις οποίες μπορεί να παρουσιαστεί (Weber: 1958). Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση, η νεοτερικότητα, ως αποκρυσταλλωμένη συνείδηση που νομιμοποιεί τα νοήματα, συνδέεται με την ύπαρξη και τη λειτουργία μιας ιστορικά καθορισμένης “καθολικότητας” του ορθού Λόγου. Όμως, η έννοια της “ιστορικότητας” νομιμοποιεί και τη δυναμική της διαφοροποίησης, η οποία εκφράζεται με τη συγκρότηση διαφορετικών μορφών λογικής.

Τελικά, η συγκεκριμένη εργασία, αναγνωρίζοντας μια ιστορικά διαμορφωμένη καθολικότητα του ορθού Λόγου (Habermas: 1984, 1987· βλ. και Λάμνιος: 1996), επιχειρεί να αναδείξει τόσο την κυρίαρχη όσο και τις διαφοροποιημένες μορφές λογικής της νεοτερικότητας. Παράλληλα, επιδιώκει να επισημάνει τα προβλήματα και τις προοπτικές που αυτές δημιουργούν στο πεδίο των συγκροτήσεων της σχολικής γνώσης.

Η δομή της μελέτης περιλαμβάνει:

- Στη δεύτερη ενότητα, την τοποθέτηση του ζητήματος.
- Στην τρίτη, τη διερεύνηση της διαγνωστικού χαρακτήρα ανάλυσης του Weber, καθώς και των μορφών λογικής που αναδεικνύει στην περιγραφή της πορείας εξορθολογισμού των δυτικών κοινωνιών.
- Στην τέταρτη, την ανάλυση των εκλεπτυσμένων αποσαφηνίσεων του Habermas.
- Στην πέμπτη, την επισήμανση των προοπτικών και των προβλημάτων που δημιουργούν οι συγκεκριμένες μορφές λογικής στις κοινωνικά ρυθμιζόμενες διαδικασίες συγκρότησης της σχολικής γνώσης.
- Τέλος, στην έκτη ενότητα παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της μελέτης.

2. Οριοθέτηση του προβλήματος

Η έννοια της ορθολογικότητας, η οποία αποτελεί τον εσωτερικό ενοποιητικό ιστό των διαδοχικών κρυσταλλώσεων της νεοτερικότητας, αναδείχθηκε στην αρχαία Ελλάδα. Πολύ αργότερα, ο Descartes επιχείρησε τη συστηματική της θεμελίωση, αναδεικνύοντας την απόλυτη κυριαρχία του Λόγου. Ο Descartes, λειτουργώντας σ' ένα καθαρά υπερβατικό πλαίσιο, συνέδεσε “τη γνησιότητα της γνώσης με τις εγγυήσεις που προσφέρει ο απαλλαγμένος από τις συγχύσεις των αισθήσεων Λόγος” (Λάμνιος: 1996: 12). Ωστόσο, η θέση αυτή αφαιρεί τη δυνατότητα διαφοροποίησης της έννοιας της λογικής και εξασφαλίζει μια υπερβατικής

υψής καθολικότητα του λόγου⁷. Στη συνέχεια, ο Kant, υποστηρίζοντας ότι ο Λόγος διαμορφώνεται στο πλαίσιο της δυνατής εμπειρίας, ανοίγει το δρόμο στον Hegel για ένα σαφέστερο προσδιορισμό του ρόλου του κοινωνικού πλαισίου στη διαμόρφωση διαφοροποιημένων μορφών λογικής.

Ο Hegel, συγκεκριμενοποιώντας την ιστορικότητα και την κοινωνική διάσταση της έννοιας της λογικής, υποστηρίζει ότι η καθολικότητα της λογικής που χαρακτηρίζει τις πρώτες κοινωνίες στηρίζεται στο μύθο. Στη συνέχεια, αποσαφηνίζοντας περισσότερο το ρόλο του κοινωνικού πλαισίου, τονίζει ότι η απομυθοποίηση του φυσικού περιβάλλοντος και η ι-διαίτερη θρησκευτική και πολιτική οργάνωση της πόλης-κράτους της αρχαίας Ελλάδας δημιουργεί μια ποιοτικά ανώτερη καθολικότητα λογικής⁸. Τέλος, περνώντας στη μοντέρνα εποχή, βλέπει ότι η πολυδιάσπαση του χριστιανισμού, οι επιμέρους καθολικότητες της λογικής των κοινωνιών που ανήκουν στο ίδιο θρησκευτικό δόγμα, καθώς και οι μερικότερες εκφράσεις λογικής που αναδύονται από τις ταξικές κοινωνίες, υπονομεύουν την καρτεσιανής υψής καθολικότητα της λογικής. Έτσι, ο Hegel, επιδιώκοντας την εξασφάλιση μιας εργαλειοακά έστω επιβαλλόμενης καθολικότητας της λογικής, στρέφεται ξανά προς τη φυσική οντότητα του κράτους⁹ (Habermas, 1990· Λάμνιαν: 1996: 147-157). Τελικά, η σχετικοποίηση της λογικής, σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη αναγνώριση μιας κοινωνικά διαμορφωμένης οικουμενικότητας, βρίσκει την ουσιαστική της έκφραση στην πρώτη συστηματική ανάλυση-διάγνωση της νεοτερικότητας, την οποία πραγματοποιεί ο Weber¹⁰.

7. Η καθολικότητα της λογικής του καρτεσιανού πλαισίου διαφέρει ριζικά από μια κοινωνικά διαμορφωμένη και υπό κοινωνικό έλεγχο εξελισσόμενη οικουμενικότητα του ορθού Λόγου. Η ιδιότητα αυτή θεμελιώκη της λογικής στο κοινωνικό πλαίσιο εξασφαλίζει τόσο την αποφυγή της ρευστότητας του ιστορικισμού όσο και τη διαφοροποιητική δυναμική της εξέλιξης (Λάμνιαν, 1996).

8. Ωστόσο, ο Marcuse, ερμηνεύοντας τον Hegel, υπαινίσσεται ότι το ενοποιητικό στοιχείο στην αρχαία ελληνική πόλη συνδέεται με το γεγονός ότι οι πολίτες της δεν "... είχαν ακόμη συνείδηση της ουσιαστικής ατομικότητάς τους" (Marcuse, σελ. 288).

9. Σύμφωνα με το Marcuse, η απιότητα του Hegel για ένα ισχυρό και ανεξάρτητο κράτος πηγάζει από τη διαίσθησή του ότι είναι αδύνατο να συμφιλωθούν οι αντιθέσεις στη σύγχρονη κοινωνία (Marcuse, σελ. 83). Ωστόσο, ταυτόχρονα, η βασισμένη στη σκόπιμη λογική δράση της εξουσίας του κράτους συμφιλώση, συγκεκριμενοποιεί την κυριαρχία της τυπικής λογικής, η οποία χαρακτηρίζει τις μοντέρνες δυτικές κοινωνίες και αναδεικνύει το ρόλο του κοινωνικού πλαισίου στη διαμόρφωση μορφών λογικής (Weber: 1958, 1978).

10. Ο Weber, αναλύοντας τις μορφές λογικής που λειτουργούν στο εσωτερικό των μοντέρνων

Ο Weber, στην “Εισαγωγή του Συγγραφέα”¹¹, αναδεικνύει τον κυρίαρχο ρόλο του ορθού Λόγου και της επιστήμης. Συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι μόνο στις δυτικές μοντέρνες κοινωνίες έχουν αναπτυχθεί γενικώς παραδεκτές επιστήμες. Η γενική αυτή αποδοχή και νομιμοποίηση της επιστήμης αναδύεται από το γεγονός ότι, σε αντίθεση με άλλες κοινωνίες, στις μοντέρνες δυτικές κοινωνίες οι επιστήμες θεμελιώνονται αποκλειστικά στον ορθό Λόγο. Ο Weber θεωρεί ότι η λειτουργία του ορθού Λόγου, στο εσωτερικό της πολιτισμικής σφαίρας της επιστήμης, συνέβαλε στη διαμόρφωση της συγκεκριμένης πορείας εξορθολογισμού-εκασυγχρονισμού των δυτικών κοινωνιών, καθώς και στη συγκρότηση της αυτόνομης συνείδησης της “νεοτεριστικότητας”. Έτσι, χωρίς να παραβλέπει το ρόλο των πολιτισμικών σφαιρών της ηθικής και της τέχνης, υποστηρίζει ότι η στηριγμένη στην επιστήμη και στην τεχνική τυπική λογική αποτελεί τη βάση του κοινωνικού εκασυγχρονισμού, ο οποίος χαρακτηρίζει τη μοντέρνα εποχή. Στην ίδια περίπτωση γραμμή, ο Habermas θεωρεί ότι η εξορθολογικοποιούμενη κοινωνία της “μοντέρνας εποχής”, εμπλουτίζοντας την ορθολογικότητά της, αποκεντρώνεται και αποσυνδέεται από ανορθολογικά “παγιωμένα περιεχόμενα”.

Ειδικότερα, ο Habermas, αξιοποιώντας κριτικά τον Weber, υποστηρίζει ότι ο δυτικός εξορθολογισμός, με ενσωματωμένα τα χαρακτηριστικά του ορθού Λόγου, αρχίζει να διαμορφώνεται συστηματικά από το 16ο αιώνα. Ωστόσο, οριστικοποιείται στη διάρκεια του 18ου αιώνα. Το 18ο αιώνα παρατηρείται:

α. Μια συστηματική ανάπτυξη της επιστήμης, στο πλαίσιο ακαδημαϊκών θεσμών.

δυτικών κοινωνιών, μολονότι αναφέρεται σε περισσότερες από μία μορφές λογικής, υποστηρίζει ότι η τυπική λογική (formal rationality) αποτελεί την κυρίαρχη και μη αναστρέψιμη λογική της νεοτεριστικότητας. Ωστόσο, υποστηρίζει ότι η μορφή αυτή λογικής αποτελεί το “αιδερνίο κλονί” της κοινωνικής ζωής (Weber: 1958: 181). Την άποψη αυτή συμμερίζονται οι Horkheimer και ο φίλος Adorno (Horkheimer & Adorno, 1972). Στο πλαίσιο αυτό, ο Habermas, στην ίδια γραμμή με τον πρώτο Adorno η οποία εκφράζεται στη μελέτη: “Η Ιδέα της Φυσικής Ιστορίας”, δημιουργεί αισιόδοξες προοπτικές και συγκροτεί τη δική του έννοια της “Επικοινωνιακής Λογικότητας” (Habermas, 1984, 1987, Λάμπρας, 1996).

11. Η “Εισαγωγή του Συγγραφέα” περιλαμβάνεται στη μετάφραση του πολύκροτου βιβλίου του Weber: “The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism”, την οποία έχει πραγματοποιήσει ο Parsons (1958). Ωστόσο, το συγκεκριμένο κείμενο δεν αποτελεί σημαντικό στοιχείο του βιβλίου αυτού. Συγκεκριμένα, είναι μια ανεξάρτητη μελέτη, η οποία αναφέρεται στους γενικότερους προβληματισμούς του Weber για ζητήματα κοινωνιολογίας της θρησκείας.

β. Μια εξέλιξη της τέχνης, μέσα από τη θεσμικού χαρακτήρα παραγωγή της, εξάπλωσή της και οργάνωση της κριτικής της.

γ. Μια διδασκαλία και βίωση της ηθικής, στο πλαίσιο των οργανωμένων θεσμών της θρησκείας (Habermas: 1984: 165-166).

Έτσι, οι μοντέρνες κοινωνίες οργανώνουν τον αυτόνομο εξορθολογισμό των αξιακών σφαιρών της επιστήμης, της ηθικής και της τέχνης, ο οποίος συγκροτεί διαφοροποιημένες και διακριτές μορφές λογικής (Habermas: 1984: 238, fig. 11). Με τον τρόπο αυτό ο Habermas, πέρα από την ορθολογικά οργανωμένη σκόπιμη λογική της επιστήμης, εισάγει και άλλες συμπληρωματικές μορφές λογικής (βλ. ενότητα 4.).

Τελικά, η διερεύνηση της έννοιας της νεοτερικότητας και του εξορθολογισμού απαιτεί τη συστηματική επεξεργασία των κοινωνικά συγκροτημένων και εξελισσόμενων μορφών λογικής, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο οι συγκεκριμένες λογικές επανενσωματώνονται και αναπροφοδοτούν την κοινωνία και τους θεσμούς της. Παράλληλα, η διερεύνηση μιας πορείας, η οποία χαρακτηρίζει τις διαδοχικές κρουσταλλώσεις του εξορθολογισμού-εκσυγχρονισμού, απαιτεί και την ανάδειξη των πιθανών προβλημάτων που δημιουργούνται από τη μεταφορά και επιβολή μορφών λογικής σε συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες. Έτσι, με τους περιορισμούς που επιβάλλει η προσέγγιση του ζητήματος στο πλαίσιο της συγκεκριμένης μελέτης, θα επιδιώξουμε να διερευνήσουμε:

α. Τον τρόπο με τον οποίο η κυρίαρχη μορφή της τοπικής λογικής επιβάλλει συγκεκριμένης κατεύθυνσης συγκροτήσεις της σχολικής γνώσης.

β. Τις αντιστάσεις που, κάτω από προϋποθέσεις, δημιουργούν άλλες συμπληρωματικές μορφές λογικής, καθώς και τις δυνατότητες διαμόρφωσης λογικά διαμεσολαβημένων συναινέσεων.

3. Η βεμπεριανή “διάγνωση της νεοτερικότητας” και οι συνακόλουθες μορφές λογικής, στην πορεία εξορθολογισμού των μοντέρνων δυτικών κοινωνιών

Ο Weber, στο βιβλίο του: “The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism” υποστηρίζει ότι οι κοινωνίες λειτουργούν με βάση κάποια, ιστορικά διαμορφωμένα, μορφή λογικής. Ειδικότερα, τονίζει ότι η οποιαδήποτε δράση δεν είναι από μόνη της λογική ή ανορθολογική. Ο χαρακτηρισμός της εξαρτάται από τον τρόπο που σκέπτεται αυτός που

δρα ή εκφράζει τη σχετική άποψη. Π.χ., κάποιος που δεν πιστεύει θεωρεί ορθολογική κάθε βρησκευτική εκδήλωση (Weber: 1958: 194). Η θέση αυτή αναδεικνύει το σχετικαστικό χαρακτήρα της λογικής και τη σύνδεσή της με την κοινωνιολογική ανάλυση.

Με βάση το συγκεκριμένο σκεπτικό, ο Weber προσπαθεί να διαγνώσει και να αναλύσει την ιστορική πορεία εξορθολογισμού των δυτικών κοινωνιών, την οποία συνδέει με μια συνεχή προσπάθεια απαλλαγής από τις παγιωμένες “αυταπάτες” που χαρακτηρίζουν τις παραδοσιακές κοινωνίες. Η απαλλαγή αυτή θεωρεί ότι επιτυγχάνεται:

α. Με τη λειτουργία του ορθού Λόγου, ο οποίος πιστεύει ότι είναι ενσυματωμένος στον τρόπο δράσης των ατόμων των δυτικών κοινωνιών.

β. Με μια ορθολογικά οργανωμένη επιστήμη, στην οποία κυριαρχεί η τυπική μορφή λογικής¹². Ο Weber αναγνωρίζει ένα ξεχωριστό ρόλο στην επιστήμη που έχει αναπτυχθεί στις δυτικές κοινωνίες.

Έτσι, στην “Εισαγωγή του Συγγραφέα” (βλ. ενότητα 2), θέτει το παρακάτω, κρίσιμο για την ανάλυσή μας, ερώτημα: “Ποιος είναι ο συνδυασμός των περιπτώσεων, με βάση τις οποίες, στο δυτικό πολιτισμό και μόνο, τα πολιτισμικά φαινόμενα παρουσιάστηκαν –από ό,τι τουλάχιστο εμείς μπορούμε να σκεφτούμε– με τρόπο που να διαμορφώνουν μια εξελικτική πορεία με οικουμενική σπουδαιότητα και ισχύ;”. Στο ερώτημα αυτό απαντά ο ίδιος και, προτάσσοντας το ρόλο της ορθολογικά οργανωμένης επιστήμης, υποστηρίζει ότι μόνο στη Δύση έχει αναπτυχθεί μια γενικώς παραδεκτή επιστήμη. Ωστόσο, μολονότι δεν αποκλείει την πιθανότητα συμβολής της επιστήμης στη συγκρότηση της τυπικής λογικής, σαφώς υπαινίσσεται ότι, τόσο η οργάνωση, όσο και η γενικότερη αποδοχή μιας τέτοιας επιστήμης, οφείλεται στη συγκεκριμένη μορφή της τυπικής λογικής που κυριαρχεί στις μοντέρνες δυτικές κοινωνίες. Με τον τρόπο αυτό, θεωρεί την ορθολογικά οργανωμένη επιστήμη επακόλουθο της ύπαρξης και λειτουργίας της τυπικής λογικής των μοντέρνων δυτικών

12. Ο Weber θεωρεί ότι η τυπική λογική εκφράζεται με την ανάδειξη της σχέσης μέσου και σκοπού. Ο Habermas, ερμηνεύοντας τον Weber, υποστηρίζει ότι η τυπική λογική εκδηλώνεται με την “οργάνωση των μέσων” ή με τη λογική διαδικασία επιλογής μιας από τις διαθέσιμες εναλλακτικές λύσεις για την πραγμάτωση του σκοπού (Habermas: 1990: 121). Για τον Weber, η επιστήμη συγκροτείται ορθολογικά με βάση, αποκλειστικά, την τυπική λογική, τα όρια της οποίας καθορίζουν και τα όρια της επιστήμης (Brubaker: 1984: 44-45). Τέλος, ο Nelson, υπαινισσόμενος τα προβλήματα που δημιουργεί η μορφή αυτή λογικής, υποστηρίζει ότι η συγκρότηση της μοντέρνας κοινωνίας στηρίζεται στην “κυριαρχία μιας λογικής χωρίς συνείδηση” (Nelson, 1971. Απόσπασμα στον Brubaker: 1984: 44).

κοινωνιών, η οποία έχει τις ρίζες της στον ορθό Λόγο της αρχαίας Ελλάδας.

Ειδικότερα, τονίζει ότι, μολονότι η στηριγμένη στην παρατήρηση εμπειρική γνώση εμφανίζεται σε πολλές περιοχές του κόσμου (Βαβυλώνα, Ινδία, Κίνα κλπ.), πουθενά, εκτός από τη Δύση, δεν παρατηρείται ορθολογικά οργανωμένη γνώση. Συγκεκριμένα:

- Οι Βαβυλώνιοι δεν θεμελιώνουν την αστρονομία τους στα μαθηματικά, όπως το κάνουν οι Έλληνες.

- Στην κινέζικη ιστοριογραφία δεν εντοπίζεται ανάλογη με το Θουκυδίδη λογική μεθοδολογία.

- Στην ινδική γεωμετρία δεν υπάρχει η ορθολογικά οργανωμένη απόδειξη της ελληνικής σκέψης.

- Η πειραματική μέθοδος στις φυσικές επιστήμες είναι προϊόν της Αναγέννησης και όχι της ιδιαίτερα αναπτυγμένης, στο πεδίο της παρατήρησης, ινδικής φυσικής.

- Στην ινδική πολιτική σκέψη δεν υπάρχουν οι λογικές κατηγορίες του Αριστοτέλη, τις οποίες αξιοποιεί ο Μακιαβέλλι.

- Στην ανατολική νομική επιστήμη δεν εμφανίζεται η αυστηρή και συστηματική σκέψη που χαρακτηρίζει το Ρωμαϊκό Δίκαιο.

Ανάλογα στοιχεία παρατηρούνται στον τομέα της τέχνης, της διοίκησης, της οικονομίας κλπ. Ειδικότερα, στις μοντέρνες δυτικές κοινωνίες και μόνο, παρουσιάζεται:

- Η ορθολογικά οργανωμένη αρμονική μουσική, η προοπτική στη ζωγραφική, η οποία αναδεικνύει την ορθολογική χρήση των γραμμών, καθώς και η ορθολογική χρήση της αρχιτεκτονικής (αναλογική κατανομή των πιέσεων του θόλου, για τη στέγαση των μεσαιωνικών κτιρίων).

- Η οργάνωση του κράτους με εξειδικευμένους υπαλλήλους, οι οποίοι λειτουργούν στο πλαίσιο των άκαμπτων κανόνων της γραφειοκρατίας.

- Η καπιταλιστική οργάνωση της οικονομίας, η οποία δεν στηρίζεται στην με κάθε μέσο “επιδίωξη του κέρδους”, αλλά σε μια σχεδιασμένη και ορθολογικά υπολογισμένη αξιοποίηση των ποικίλων μέσων για το θετικό ισολογισμό μιας επιχείρησης. Αυτή, σύμφωνα με το Weber (1958: 181), είναι η μοιραία δύναμη της Δύσης κλπ.

Ο Weber θεωρεί ότι ο συνδυασμός των εξελίξεων αυτών, οι οποίες ό-πως είναι αυτονόητο δεν εμφανίστηκαν ταυτόχρονα, διαμορφώνει τη συγκεκριμένη πορεία εξορθολογισμού-εκσυγχρονισμού των μοντέρνων δυτικών κοινωνιών και συγκροτεί την έννοια της “νεοτερικότητας”. Ό-

κοινωνιών, η οποία έχει τις ρίζες της στον ορθό Λόγο της αρχαίας Ελλάδας.

Ειδικότερα, τονίζει ότι, μολονότι η στηριγμένη στην παρατήρηση εμπειρική γνώση εμφανίζεται σε πολλές περιοχές του κόσμου (Βαβυλώνα, Ινδία, Κίνα κλπ.), πουθενά, εκτός από τη Δύση, δεν παρατηρείται ορθολογικά οργανωμένη γνώση. Συγκεκριμένα:

- Οι Βαβυλώνιοι δεν θεμελιώνουν την αστρονομία τους στα μαθηματικά, όπως το κάνουν οι Έλληνες.

- Στην κινέζικη ιστοριογραφία δεν εντοπίζεται ανάλογη με το Θουκυδίδη λογική μεθοδολογία.

- Στην ινδική γεωμετρία δεν υπάρχει η ορθολογικά οργανωμένη απόδειξη της ελληνικής σκέψης.

- Η πειραματική μέθοδος στις φυσικές επιστήμες είναι προϊόν της Αναγέννησης και όχι της ιδιαίτερα αναπτυγμένης, στο πεδίο της παρατήρησης, ινδικής φυσικής.

- Στην ινδική πολιτική σκέψη δεν υπάρχουν οι λογικές κατηγορίες του Αριστοτέλη, τις οποίες αξιοποιεί ο Μακιαβέλλι.

- Στην ανατολική νομική επιστήμη δεν εμφανίζεται η αυστηρή και συστηματική σκέψη που χαρακτηρίζει το Ρωμαϊκό Δίκαιο.

Ανάλογα στοιχεία παρατηρούνται στον τομέα της τέχνης, της διοίκησης, της οικονομίας κλπ. Ειδικότερα, στις μοντέρνες δυτικές κοινωνίες και μόνο, παρουσιάζεται:

- Η ορθολογικά οργανωμένη αρμονική μουσική, η προοπτική στη ζωγραφική, η οποία αναδεικνύει την ορθολογική χρήση των γραμμών, καθώς και η ορθολογική χρήση της αρχιτεκτονικής (αναλογική κατανομή των πιέσεων του θόλου, για τη στέγαση των μεσαιωνικών κτιρίων).

- Η οργάνωση του κράτους με εξειδικευμένους υπαλλήλους, οι οποίοι λειτουργούν στο πλαίσιο των άκαμπτων κανόνων της γραφειοκρατίας.

- Η καπιταλιστική οργάνωση της οικονομίας, η οποία δεν στηρίζεται στην με κάθε μέσο “επιδίωξη του κέρδους”, αλλά σε μια σχεδιασμένη και ορθολογικά υπολογισμένη αξιοποίηση των ποικίλων μέσων για το θετικό ισολογισμό μιας επιχείρησης. Αυτή, σύμφωνα με το Weber (1958: 181), είναι η μοιραία δύναμη της Δύσης κλπ.

Ο Weber θεωρεί ότι ο συνδυασμός των εξελίξεων αυτών, οι οποίες ό-πως είναι αυτονόητο δεν εμφανίστηκαν ταυτόχρονα, διαμορφώνει τη συγκεκριμένη πορεία εξορθολογισμού-εκσυγχρονισμού των μοντέρνων δυτικών κοινωνιών και συγκροτεί την έννοια της “νεοτερικότητας”. Ό-

2. Η αυθύπαρκτη λογική εκφράζει την αξία ενός συγκεκριμένου σκοπού και σχετίζεται με την ικανοποίηση ιδιαίτερων ανθρώπινων αναγκών. Για τον Weber η αυθύπαρκτη λογική συγκροτείται με βάση συγκεκριμένα και ιστορικά διαμορφωμένα υποκειμενικά στοιχεία (πίστεις, αξίες, σκοπούς κλπ.), τα οποία προϋποθέτει και εκφράζει. Έτσι, δεν υπόκειται σε επιστημονική ανάλυση, αφού δεν υπάρχει επιστημονικός τρόπος να συμφιλιώσεις αντίθετες υποκειμενικές εκτιμήσεις σχετικές με αξίες και σκοπούς ((Weber: 1949: 18-19· Brubaker: 1984: 44).

Ωστόσο, ενώ συνδέει την αυθύπαρκτη λογική με την αξιακή λογικότητα, παράλληλα, την εξισώνει μ' αυτό που ονομάζει "αυθύπαρκτη σκόπιμη λογικότητα" (Weber: 1978: 85). Με τον τρόπο αυτό:

α. Εισάγει τη σκόπιμη δράση, η οποία αποτελεί στοιχείο της τυπικής λογικής, στο πλαίσιο της αυθύπαρκτης λογικής, υπονομεύοντας την καθαρή διάκριση μεταξύ των δύο δικών του βασικών μορφών λογικής.

β. Αφήνει να εννοηθεί ότι η αυθύπαρκτη λογική εκφράζεται με μια μεγάλη ποικιλία σημασιών.

Τελικά, οι ποικίλες αντιθέσεις των υποκειμένων, σχετικά με τον προσανατολισμό τους προς κάποια αξία, δεν μπορούν να επιλυθούν με βάση τον ορθό Λόγο. Η θέση αυτή είναι κρίσιμη και φαίνεται να συνδέει τον ορθολογισμό, αποκλειστικά, με την τυπική λογική¹⁵. Ωστόσο, με τον τρόπο αυτό, υπονομεύεται από τον ίδιο τον Weber η προσιτάθεια διάκρισης μεταξύ τυπικής και αυθύπαρκτης λογικής, περιορίζοντας την έννοια της λογικής. Σε κάθε περίπτωση, ο αποκλεισμός της πιθανότητας λειτουργίας του λογικού επιχειρήματος, μεταξύ υποκειμένων που έχουν διαφορετικούς αξιακούς προσανατολισμούς, εκφράζει μια μάλλον απαισιόδοξη άποψη. Ωστόσο, θεμελιώνει μια συγκρουσιακής κατεύθυνσης λογική για τη λειτουργία της κοινωνίας. Συγκεκριμένα, αποκλείει τη δη-

ψηφίας των μελών μιας κοινωνίας. Όμως, η αποπρόκληση της τυπικής λογικής από "σκοπούς" αναδεικνύει ένα καθαρά τεχνικό προσανατολισμό, ο οποίος συνδέει τη σφαίρα της οικονομίας όχι με τους ανθρώπους αλλά με το "εμπόρευμα" (Weber: 1978: 636-637).

15. Θα θέλαμε να σημειώσουμε ότι δεν είναι στις προθέσεις μας να καταλογίσουμε στον Weber μια ενσυνείδητη προσπάθεια περιορισμού της έννοιας της λογικής και ταύτισής της, αποκλειστικά, με την τυπική λογική. Τόσο η προσπάθειά του για σχετικοποίηση της έννοιας της λογικής, όσο και η έστω συγκεχυμένη αναφορά του στην ύπαρξη της έννοιας της αυθύπαρκτης λογικής, αναδεικνύει ένα περιπότερο σύνθετο προβληματισμό. Ωστόσο, όπως θα αναλύσουμε στην ενότητα (4.), μολονότι αναγνωρίζει τις επιρροές του κοινωνικού πλαισίου, δίνει έμφαση στο υποκείμενο και αδυνατεί να περιγράψει με σαφήνεια τις κοινωνικά διαμορφωμένες μορφές λογικής.

μιουργία λογικά διαμεσολαβημένων συναινέσεων. Στο σημείο αυτό θεωρούνται χρήσιμες οι περισσότερες επεξεργασμένες αναλύσεις του Habermas.

4. Η περισσότερο επεξεργασμένη και αισιόδοξη προοπτική του Habermas

Σύμφωνα με το Habermas, ο Weber συνδέει τη διαδικασία υπέρβασης των διαστρεβλωμένων μορφών γνώσης των παραδοσιακών κοινωνιών με τη λειτουργία της τυπικής λογικής και με τη σκόπιμη λογική δράση. Παράλληλα, υποστηρίζει ότι ο Weber ταυτίζει την προθετικότητα με καθαρά υποκειμενικές λειτουργίες και τις υποκειμενικές λειτουργίες με την έννοια της δράσης, η οποία εκφράζει ένα καθαρά υποκειμενικό νόημα¹⁶.

Πιο συγκεκριμένα, για τον Habermas, ο Weber θεωρεί τις επικοινωνιακές διαδικασίες που έχουν κατεύθυνση την κατανόηση-συνεννόηση παρασιτικές, αφού πρωταρχική είναι η πρόθεση και η σκόπιμη δράση του μοναχικού υποκειμένου. Τελικά, ο Weber αρχίζει από το τελεολογικό μοντέλο δράσης και ορίζει το υποκειμενικό νόημα ως προ-επικοινωνιακή πρόθεση δράσης. Ωστόσο, η έννοια “προ-επικοινωνιακή πρόθεση”, από μόνη της, αφήνει χώρο για τη λειτουργία της έννοιας της επικοινωνίας. Ειδικότερα, ο Weber, ανασκευάζοντας ή συμπληρώνοντας τον ορισμό του για την έννοια της “δράσης”, εισάγει παράλληλα και την έννοια της “κοινωνικής δράσης”, την οποία, μολονότι θεωρεί παρασιτική, τη θεμελιώνει σε δύο ενδιαφέρουσες λειτουργίες:

α. Στην επίδραση που ασκεί η συμπεριφορά των άλλων υποκειμένων.

β. Στην αυθόρμητη λειτουργία των αμοιβαίων δράσεων πολλών υποκειμένων (Habermas: 1984: 280· Λάμινας: 1996: 190).

Ο Habermas υποστηρίζει ότι, στην περίπτωση που ο Weber συνδέει τη λογική με το τελεολογικό μοντέλο δράσης, περιορίζει το μοντέλο του και την ίδια την έννοια της λογικής στη σκόπιμη δραστηριότητα της τυπικής λογικής (σχέση μέσου και σκοπού). Αντίθετα, στην περίπτωση που γίνει αποδεκτό ότι η λογική μπορεί να διαμορφωθεί και να αναπτυχθεί και στο πλαίσιο των αμοιβαίων δράσεων, ανοίγει ο δρόμος για τη διε-

16. Ο Habermas, ερμηνεύοντας το Weber υποστηρίζει ότι, μέσα από την έννοια του νοήματος, επιχειρεί τη διάκριση μεταξύ: “δράσης” και “παρατηρήσιμης συμπεριφοράς”. Για το Weber, μια ανθρώπινη “συμπεριφορά” μπορεί να θεωρηθεί “δράση” μόνο όταν ο δράστης προσδίδει υποκειμενικό νόημα σ’ αυτή (Habermas: 1984: 279).

ρεύνηση και την περιγραφή των ποικίλων μορφών λογικής, οι οποίες διευρύνουν, τόσο το περιεχόμενο της έννοιας, όσο και τις δυνατότητες που αυτή δημιουργεί στο πεδίο των κοινωνικών δράσεων. Ο Habermas, επιδιώκοντας τη διεύρυνση του περιεχομένου της λογικής και των συναφών δράσεων, προσπαθεί να διερευνήσει και να αναδείξει την εκδοχή της “κοινωνικής δράσης”, την οποία ο Weber έχει ονομάσει παρασιτική (Habermas: 1984: 280-281· Λάμπιας: 1996: 191-202).

Στο πλαίσιο της δεύτερης “άτυπης” αυτής εκδοχής, ο Weber υποστηρίζει ότι οι κοινωνικές δράσεις “... διακρίνονται ανάλογα με τους μηχανισμούς οι οποίοι συντονίζουν τις ατομικές δράσεις: για παράδειγμα, σύμφωνα με το κατά πόσο μια κοινωνική σχέση στηρίζεται μόνο πάνω στα ενδιαφέροντα-συμφέροντα ή και πάνω σε κανονιστική συμφωνία” (Habermas: 1984: 282). Η θέση αυτή είναι κρίσιμη γιατί:

α. Στην πρώτη περίπτωση, η σταθερότητα των κοινωνικών σχέσεων στηρίζεται στα ενδιαφέροντα-συμφέροντα των δρώντων υποκειμένων, τα οποία εκφράζονται με τη σκόπιμη λογική τους δράση.

β. Στη δεύτερη περίπτωση, η σταθερότητα των κοινωνικών σχέσεων στηρίζεται σε συμφωνία και συναίνεση, η οποία απαιτεί συντονισμό.

Ωστόσο, ο συντονισμός των αντιτιθέμενων, πολλές φορές, δράσεων επιτυγχάνεται με βάση κοινά αποδεκτούς κανόνες (Habermas: 1984: 282-283). Όμως, και ο ίδιος ο Weber έχει επισημάνει την ανάγκη θεμελίωσης της συμφωνίας σε κοινά αποδεκτούς κανόνες, με τη χρήση της έννοιας “τυπική συμφωνία” (convention). Συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι οι διαμορφωμένοι στο κοινωνικό πλαίσιο κοινά αποδεκτοί κανόνες, στη διαδικασία ρύθμισης των δράσεων, επιβάλλουν ένα είδος ψυχολογικού καταναγκασμού (Weber: 1978: 326-327).

Τελικά, είναι γεγονός ότι η “σκόπιμη” δράση, ως προϋπόθεση και έκφραση της τυπικής λογικής που κυριαρχεί στη μοντέρνα εποχή, νομιμοποιείται και, ταυτόχρονα, νομιμοποιεί τις δράσεις που στηρίζονται σ’ αυτή. Π.χ. νομιμοποιούνται οι υποκειμενικές δράσεις για απόκτηση ή διατήρηση πλούτου, ισχύος κλπ. Ωστόσο, η βεβαιότητα ύπαρξης ποικίλων και αντικρουόμενων, πολλές φορές, ενδιαφερόντων-συμφερόντων απαιτεί συμφωνίες, η εγκυρότητα των οποίων προϋποθέτει την ύπαρξη και εφαρμογή κοινά αποδεκτών κανόνων. Όμως, οι κανόνες, για να είναι κοινά αποδεκτοί, πρέπει να έχουν ενσωματωμένα κοινωνικά διαμορφωμένα στοιχεία λογικής. Στο σημείο αυτό, νομιμοποιείται η απαίτηση για διεύρυνση του περιεχομένου της τυπικής λογικής, η οποία,

πέρα από την επιλογή των μέσων για την επιτυχία του σκοπού, αναδεικνύει και τη σχετικιστική έννοια της κανονιστικής συμφωνίας ή της λογικά διαμεσολαβημένης συναίνεσης. Έτσι, αναδεικνύεται η ανάγκη μιας περισσότερο εκλεπτυσμένης περιγραφής των μορφών λογικής, οι οποίες, έστω κάτω από προϋποθέσεις, μπορούν να λειτουργήσουν και να κατευθύνουν τις δράσεις στο κοινωνικό πλαίσιο.

Ο Habermas, προκειμένου να διευρύνει την έννοια της λογικής και να νομιμοποιήσει τις συμπληρωματικές όψεις της οι οποίες αναδύονται από το πλαίσιο της επικοινωνιακής δράσης, προχωρεί στην αποκέντρωση της λογικής και σε μια περισσότερο επεξεργασμένη ανάλυσή της. Ωστόσο, μολονότι ενσωματώνει μέρος του προβληματισμού του Marcuse¹⁷, υποστηρίζει ότι προϋπόθεση για τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας αποτελεί η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, η οποία στηρίζεται στην επέκταση της εμπειρικής γνώσης και της τεχνικής (Habermas: 1984: 144). Έτσι, χωρίς να παραγνωρίζει τη συμβολή της εμπειρικής γνώσης και της τεχνικής, τις οποίες παράγει η τυπική λογική της επιστήμης, επιχειρεί να διευρύνει το πλαίσιο και να περιγράφει τις μορφές λογικής που ο Weber θεωρεί παρασιτικές. Ειδικότερα, ο Habermas αρχίζει την ανάλυσή του με τη διάκριση μεταξύ: λογικής δράσης που έχει κατεύθυνση την επιτυχία και λογικής δράσης που έχει κατεύθυνση τη συνεννόηση. Με βάση τη

17. Σύμφωνα με το Marcuse, η τεχνική λογική κυριαρχεί πάνω στον άνθρωπο και τη φύση. Ορισμένα στοιχεία της, όπως η μέθοδος και ο υπολογισμός, αποτελούν δομικά στοιχεία των "τεχνικών μηχανισμών" (Marcuse: 1968: 223). Παράλληλα, υποστηρίζει ότι ο εξορθολογισμός και η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, αντί να σηματοδοτήσει αλλαγές στις παραγωγικές σχέσεις, αποτελεί το τεχνικό επίτευγμα για τη νομιμοποίηση των υφιστάμενων. Ο Habermas αξιοποιεί τη θέση του Marcuse και υποστηρίζει ότι η εξουσία στις ανεπτυγμένες κοινωνίες, μολονότι "ορθολογικοποιείται", διατηρεί και επεκτείνει την κυριαρχία της, αφού τα άτομα υποτάσσονται στους τεχνικούς μηχανισμούς παραγωγής και διανομής. Έτσι, η επιστήμη ως "τεχνική", πέρα από τη νομιμοποιημένη συμβολή της στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, δημιουργεί προϋποθέσεις διατήρησης των υφιστάμενων παραγωγικών σχέσεων (σχέσεις κυριαρχίας και επιβολής) (Habermas: 1971: 83-85). Ωστόσο, ο Habermas, μολονότι αποδέχεται μέρος του προβληματισμού του Marcuse, με βάση μια άποψη του ίδιου, σύμφωνα με την οποία "η τεχνική, ως σύνολο μέσων, μπορεί τόσο να προσθέσει όσο και να αφαιρείσει δύναμη από τον άνθρωπο" (Marcuse: 1964: 235. Αξιοσημείωτο στο Habermas: 1971: 89), δεν θεωρεί αποκλειστικά υπεύθυνες για τις υφιστάμενες μορφές κυριαρχίας, την επιστήμη και την τεχνική, ούτε τη μορφή λογικής που τις διαμορφώνει. Αντίθετα, ακολουθώντας το Marx, υποστηρίζει ότι ο εξορθολογισμός των παραγωγικών δυνάμεων, κάτω από προϋποθέσεις, μπορεί να συμβάλει στην αλλαγή των παραγωγικών σχέσεων (Habermas: 1984:144). Έτσι, χωρίς να παραγνωρίζει το ρόλο της τυπικής λογικής, επιχειρεί τη διεύρυνσή της.

διάκριση αυτή, προχωρεί στη συγκρότηση μιας τυπολογίας κοινωνικών δράσεων, η οποία αποτελεί έκφραση ή αν θέλετε προϋπόθεση για τη διαμόρφωση συγκεκριμένων μορφών λογικής.

Δρών υποκείμενο

Δράση	Κατεύθυνση η επιτυχία	Κατεύθυνση η συνεννόηση
Μη κοινωνική	Εργαλειακή δράση	–
Κοινωνική	Στρατηγική δράση	Επικοινωνιακή δράση

(Habermas: 1982: 263).

Αναλύοντας την παραπάνω τυπολογία, διευκρινίζει ότι:

1. Δράση με κατεύθυνση την επιτυχία.

1.1. Εργαλειακή δράση. Μια δράση με κατεύθυνση την επιτυχία ονομάζεται εργαλειακή, όταν:

- Εκτυλίσσεται σε μη κοινωνικό πλαίσιο δράσης.
- Ακολουθεί τεχνικούς κανόνες.
- Καθορίζει σχέσεις υποκειμένων και αντικειμένων.
- Η αξιολόγησή της έχει σημείο αναφοράς την αποτελεσματικότητα.

1.2. Στρατηγική δράση. Μια δράση με κατεύθυνση την επιτυχία ονομάζεται στρατηγική, όταν:

- Εκτυλίσσεται στο κοινωνικό πλαίσιο.
- Ακολουθεί λογικούς κανόνες.
- Καθορίζει σχέσεις μεταξύ υποκειμένων.
- Η αξιολόγησή της σχετίζεται με την ικανότητα του δράντος να επηρεάσει την απόφαση ενός λογικού συνομιλητή.

2. Επικοινωνιακή δράση. Μια δράση ονομάζεται επικοινωνιακή όταν:

- Εκτυλίσσεται στο κοινωνικό πλαίσιο.
- Υπερβαίνει τις καθαρά υποκειμενικές λειτουργίες και αναγνωρίζει το ρόλο του “άλλου”.
- Στηρίζεται στην αναγνώριση, από την πλευρά των δρώντων, της λογικής βάσης της ομιλίας, η οποία ορίζει τους κανόνες της.
- καθορίζει σχέσεις μεταξύ υποκειμένων.

– Η αξιολόγησή της σχετίζεται όχι με την επιτυχία κάποιου συγκεκριμένου σκοπού, αλλά με την προοπτική της συνεννόησης, η οποία “ενυπάρχει ως τέλος στην ανθρώπινη ομιλία”. Αυτό ασφαλώς προϋποθέτει την ύπαρξη λογικής βάσης (Habermas: 1982: 263-265 & 1984: 285-288· Λάμνιαις: 1996: 198-200).

Με βάση την παραπάνω τυπολογία των κοινωνικών δράσεων, η οποία διαμορφώνεται στα πλαίσια του “αντικειμενικού”, του “κοινωνικού” και του “υποκειμενικού κόσμου”¹⁸, ο Habermas επιχειρεί να διευρύνει τον προβληματισμό του Weber και να αναδείξει συμπληρωματικές όψεις της λογικής¹⁹. Έτσι, αναδεικνύοντας τη συμπληρωματική σχέση μεταξύ των τριών κόσμων, προχωρεί στη συγκρότηση ενός αντίστοιχου με τις κοινωνικές δράσεις συμπλέγματος μορφών λογικής (Habermas: 1984: 238, Fig. 11). Ειδικότερα, μολονότι στο πλαίσιο της συγκεκριμένης μελέτης δεν είναι δυνατή η διεξοδική ανάλυση των εναλλακτικών μορφών λογικής του Habermas, διευκρινίζουμε ότι με τη σύνθεση αυτή αναδεικνύονται έξι μορφές λογικής, οι οποίες εκφράζονται με τα τρία συμπλέγματα: της γνωστικής-εργαλειακής λογικότητας, της ηθικής-πρακτικής λογικότητας και της αισθητικής-πρακτικής λογικότητας (βλ. και McCarthy: 1985: 176-191). Ο Habermas υποστηρίζει ότι οι έξι αυτές μορφές λογικής μπορούν να παράγουν γνώση και, στο πλαίσιο του πολιτισμικού εξορθολογισμού που χαρακτηρίζει τη μοντέρνα εποχή, να δημιουργήσουν προϋποθέσεις για την αυτόνομη ανάπτυξη και εσωτερική διαφοροποίηση των πολιτισμικών αξιακών σφαιρών της επιστήμης, της ηθικής και της τέχνης. Έκφραση των συνδυασμών του συγκεκριμένου συμπλέγματος αποτελεί η έννοια της επικοινωνιακής λογικότητας²⁰. Η επικοινωνιακή λογικότητα

18. Σύμφωνα με τον Habermas, στα πλαίσια των τριών κόσμων, διαμορφώνονται διαφοροποιημένες στάσεις των ομιλητών και, έτσι, συγκροτούνται διαφορετικές μορφές συνείδησης. Ειδικότερα, στο πλαίσιο του αντικειμενικού κόσμου, οι ομιλητές παίρνουν μια “αντικειμενική” στάση, από την οποία αναδύεται η αξίωση μιας αληθινής και έγκυρης απεικόνισης των πραγματικότητας. Στο πλαίσιο του κοινωνικού κόσμου, οι ομιλητές προσαρμόζουν τη στάση τους στους ισχύοντες “κοινωνικούς κανόνες” και αναδεικνύουν την αξίωση της ορθής τήρησης των κανόνων αυτών. Τέλος, στο πλαίσιο του εσωτερικού τους κόσμου, οι ομιλητές παίρνουν μια “εκφραστική” στάση, από την οποία αναδύεται η αξίωση της “ελευθερίας”. Η ελευθερία αποκλύπτει τις επιθυμίες, τις ελπίδες και τις ανάγκες αυτού που συμμετέχει στη συζήτηση (Habermas: 1984: 236-238, Roderick: 1986: 110).

19. Ο Habermas υποστηρίζει ότι το πλαίσιο του Weber δεν είναι αρκετά σύνθετο, ώστε να μπορεί να εξηγήσει την πολυπλοκότητα του εκσυγχρονιζόμενου καπιταλισμού. Ειδικότερα, θεωρεί ότι τα προβλήματα της νεωτερικότητας συνδέονται όχι με τον ίδιο τον εξορθολογισμό, αλλά με την έλλειψη ευελικτών συνθέσεων των διαφορετικών και συμπληρωματικών μορφών λογικής (McCarthy: 1985: 176).

20. “... η έννοια της επικοινωνιακής λογικότητας εμπεριέχει υποδηλώσεις βασισμένες ... σε μια ενοποιημένη και χωρίς εξαναγκασμό συναίνεση, η οποία στηρίζει τη δύναμή της στην επιχειρηματολογία της ομιλίας, με την οποία διαφορετικοί συμμετέχοντες υπερβαίνουν τις υποκειμενικές τους απώψεις και, με βάση την αμοιβαιότητα μιας πεποιθήσης στηρίζομενης

είναι μια πολυδιάστατη έννοια, η οποία στηρίζεται στη διαπλοκή των τριών διαφορετικών “στάσεων” των ομιλητών, στα πλαίσια των τριών διαφορετικών “κόσμων”.

Τελικά, το βασικό σκεπτικό του Habermas στηρίζεται σε μια κριτική αξιοποίηση της “διάγνωσης” του Weber, σύμφωνα με την οποία, στη μοντέρνα εποχή, οι αξιακές σφαίρες της επιστήμης, της ηθικής και της τέχνης αποσυνδέονται και βρίσκονται σε κατάσταση “ασυμφιλώτης διαμάχης” μεταξύ τους. Για τον Habermas, αυτό συμβάλλει στη συγκρότηση και ανάπτυξη της αποκεντρωμένης συνείδησης της μοντέρνας εποχής. Η αποκεντρωμένη αυτή συνείδηση (βλ. υποσημείωση 18) βοηθάει το υποκείμενο να υιοθετεί, ανάλογα με τις περιστάσεις, τις τρεις διαφορετικές στάσεις, στο πλαίσιο των τριών διαφορετικών κόσμων, οι οποίες συγκροτούν τρεις “τυπικά” οργανωμένες εναλλακτικές μορφές λογικής (Habermas: 1984: 240· McCarthy: 1985: 178). Ωστόσο, ενώ στη διάγνωση του Weber το πρόβλημα συνδέεται με την αποδοχή της απόλυτης επικράτησης της τυπικής λογικής, η αισιόδοξη επεξεργασία του Habermas αφήνει περιθώρια, κάτω από προϋποθέσεις, για μια εναλλακτική-συμπληρωματική λειτουργία και άλλων μορφών λογικής. Έτσι, στο πλαίσιο της επικοινωνιακής δράσης, θεωρεί δυνατή την εναλλακτική-συμπληρωματική λειτουργία των “τυπικών” συμπλεγμάτων λογικής που προτείνει (Habermas: 238: fig. 11). Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι ακόμα και όταν η επικοινωνία σχετίζεται, αποκλειστικά, με ζητήματα ενός “κόσμου”, οι συμμετέχοντες, στηρίζοντας την επικοινωνία τους σ’ ένα κοινό σύστημα “κόσμων”, μπορούν να υιοθετούν στάσεις από διαφορετικούς “κόσμους” (Habermas: 1984: 278). Η διαπλοκή των εναλλακτικών-συμπληρωματικών στάσεων και των συμπλεγμάτων λογικής που αυτές εκφράζουν, στο βαθμό που η επικοινωνία στηρίζεται σ’ ένα κοινό σύστημα “κόσμων”, αναδεικνύει την έννοια της επικοινωνιακής λογικότητας, η οποία μπορεί να συμβάλλει στη δημιουργία λογικά διαμεσολαβημένων συναινέσεων. Πιο συγκεκριμένα, η συμπληρωματική μορφή λογικής που συγκροτείται στον κοινωνικό κόσμο (ηθική-πρακτική λογικότητα) μπορεί να συμβάλει στη διαφοροποίηση μιας καθαρά τεχνολογικής κατεύθυνσης, την οποία νομιμοποιεί-επιβάλλει η γνωστική-εργαλειωκή λογικότητα.

στη λογική, πείθουν τους εαυτούς τους τόσο για την ενότητα του αντικειμενικού κόσμου, όσο και για τη δι-υποκειμενικότητα του βιούμενου κόσμου” (Habermas: 1984: 10).

5. Επιρροές των μορφών λογικής στις διαδικασίες συγκρότησης της σχολικής γνώσης

Όπως έχουμε αναλύσει, ο Weber υποστηρίζει ότι η λειτουργία της τυπικής λογικής, η οποία εκδηλώνεται με βάση τη σκόπιμη λογική δράση²¹, αποτελεί το χαρακτηριστικό γνώρισμα των μοντέρνων δυτικών κοινωνιών. Η μορφή αυτή λογικής αναπτύσσεται και κυριαρχεί, κυρίως, στο εσωτερικό των συστημάτων της οικονομίας και της διοίκησης, συμβάλλοντας στην αποσύνδεση και την αυτόνομη ανάπτυξή τους. Ωστόσο, η σκόπιμη λογική δράση επηρεάζει αποφασιστικά και τις διαδικασίες του πολιτισμικού εξορθολογισμού των δυτικών κοινωνιών και εγκαθιδρύεται ως η κυρίαρχη λογική της νεωτερικότητας. Συγκεκριμένα, η τυπική λογική, καθορίζοντας τη λειτουργία της πολιτισμικής αξιακής σφαίρας της επιστήμης, καλύπτει όλες τις όψεις της πολιτισμικής ζωής²² και συμβάλλει στην αποσύνδεση και αυτόνομη ανάπτυξη όλων των πολιτισμικών αξιακών σφαιρών. Στο πλαίσιο αυτό, η σχολική γνώση, η οποία αναπτύσσεται και διαφοροποιείται με βάση τις διαδικασίες αναπλαισίωσης της επιστημονικής γνώσης (Bernstein: 1971, 1981, 1986, 1990, 1991, 1996· Κουξέλης: 1991· Κουλαϊδής: 1994· Λάμνιαν & Τσατσαρώνη: υπό εκτύπωση), φαίνεται να αποτελεί έκφραση των μορφών λογικής της νεωτερικότητας. Έτσι, στο βαθμό που συγκροτείται με βάση τη σκόπιμη λογική δράση της εξουσίας, εξελίσσεται και διαφοροποιείται ανάλογα με τα συμφέροντά και τις ανάγκες των εκφραστών της.

Ωστόσο, η εξέλιξη και η διαφοροποίηση της σχολικής γνώσης, μολοντί σύμφωνα με τον Bernstein πραγματοποιείται κάτω από τον έλεγχο της εξουσίας²³, ο οποίος υποτίθεται ότι γίνεται “σχετικά αποδεκτός” χά-

21. Η χρήση της έννοιας “σκόπιμη λογική” είναι πολύ κοντά σ’ αυτό που ο Habermas (1987) αποκαλεί “λειτουργιστική λογική”.

22. Όπως είδαμε στην ενότητα (3), ο Weber (1978: 85) εξισώνει την αξιακή λογικότητα μ’ αυτό που ονομάζει “αυθότακτη σκόπιμη λογικότητα”.

23. Σύμφωνα με τον Bernstein (1990, 1996, 1998), ο παιδαγωγικός μηχανισμός συγκροτείται με βάση τους ιεραρχικά σχετιζόμενους κανόνες: κατανομής, αναπλαισίωσης και αξιολόγησης, οι οποίοι διαμορφώνουν αντίστοιχους “στίβους” για αγώνα και επιδίωξη κυριαρχίας. Ο Bernstein χρησιμοποιεί τον όρο “στίβος” (arena), προκειμένου να δημιουργήσει “μια ετήσια δράση και αγώνα”. Ωστόσο, οι ιεραρχικά πρώτοι καταναμητικοί κανόνες ρυθμίζουν τις σχέσεις εξουσίας και επηρεάζουν τους σχετικούς με τις συγκροτήσεις της σχολικής γνώσης κανόνες αναπλαισίωσης, αφού προσδιορίζουν το ποιος μεταδίδει, τι, σε ποιον και κάτω από ποιες προϋποθέσεις. Έτσι, εκείνος που ελέγχει τον παιδαγωγικό μηχανισμό οργανώνει τον επίσημο συμβολικό έλεγχο και διαμορφώνει ταυτότητες.

ρη στη νομιμοποιητική λειτουργία της τυπικής λογικής που χαρακτηρίζει τις μοντέρνες κοινωνίες, θεωρούμε ότι αφήνει ανοιχτά τα ενδεχόμενα:

α. Της απόλυτης κυριαρχίας της σκόπιμης λογικής δράσης, η οποία, έχοντας στόχο το αποτέλεσμα, αναπαράγει τον παραδοσιακό παιδαγωγικό μηχανισμό²⁴ και καθοδηγεί μια τεχνοκρατικού χαρακτήρα δόμηση της σχολικής γνώσης. Τέτοιας μορφής συγκροτήσεις της σχολικής γνώσης, δεν θεματοποιούν κοινωνικές παραδοχές και συμβάλλουν στην περιωριοποίηση ορισμένων κατηγοριών μαθητών.

β. Της άμβλυνσης των επιρροών του συστήματος της εξουσίας, μέσα από τη σιωπηλή, κυρίως, λειτουργία των πολλαπλών διαμεσολαβήσεων οι οποίες αναπτύσσονται στην πορεία παραγωγής της σχολικής γνώσης (Λάμνιες & Τσατσαρώνη: 1997, υπό εκτύπωση).

γ. Της αισιόδοξης προοπτικής λειτουργίας της επικοινωνιακής λογικότητας, η οποία, ως εναλλακτική μορφή λογικής στο πλαίσιο της νεωτερικότητας, μπορεί να περιορίσει ή και να αξιοποιήσει τις ακραίες τεχνοκρατικές επιβολές της σκόπιμης λογικής (Habermas: 1987· Λάμνιες: 1996). Η συγκεκριμένη μορφή λογικής, θεματοποιώντας κοινωνικές παραδοχές, μπορεί να δημιουργήσει δυνατότητες ανάδειξης και κάλυψης των ενδιαφερόντων-συμφερόντων μαθητών που ανήκουν σε μη προνομιούχες κοινωνικές κατηγορίες.

Έτσι, μολονότι οι θεωρητικές περιγραφές του Bernstein θεωρούνται ντετερμινιστικές και προβάλλουν το πρώτο ενδεχόμενο, εκτιμούμε ότι και το δεύτερο ενδεχόμενο προκύπτει από τη δυναμική των πολλαπλών διαμεσολαβήσεων στις διαδικασίες των συγκροτήσεων της σχολικής γνώσης²⁵. Παράλληλα, η πιθανότητα συμπληρωματικής λειτουργίας της ηθικής-πρακτικής λογικότητας, αναδεικνύοντας κοινωνικές παραδοχές,

24. Στο πλαίσιο του εννοιολογικού συστήματος του Bernstein, ο παιδαγωγικός μηχανισμός αποτελεί συνθήκη για τη συγκρότηση του παιδαγωγικού λόγου, ο οποίος εξαρτάται από τις δραστηριότητες και τις σχετικές αυτονομίες στο εσωτερικό και μεταξύ των στίβων. Στο εσωτερικό κάθε στίβου λειτουργούν οι ρυθμιστικές αρχές της ταξινόμησης και της περιχαρακής για την εταλογή και την πραγμάτωση των νοημάτων (οι έννοιες αυτές θα αναλυθούν στη συνέχεια). Στην περίπτωση λειτουργίας του παραδοσιακού παιδαγωγικού μηχανισμού, με βάση την περιορισμένη αυτονομία που επιβάλλει η σκόπιμη λογική της εξουσίας στο εσωτερικό των στίβων, οι ρυθμιστικές αρχές επιβάλλουν ένα συνδυασμό ισχυρών ταξινομήσεων και περιχαρακών. Ωστόσο, ο συνδυασμός αυτός, ο οποίος συγκροτεί και τα υποκείμενα της παιδαγωγικής σχέσης, εκτιμούμε ότι είναι δυνάμει διαφοροποιήσιμος (Bernstein: 1971, 1981, 1991, 1996, 1998, Λάμνιες & Τσατσαρώνη: 1997).

25. Δίνουμε έμφαση στις συγκροτήσεις της σχολικής γνώσης, επειδή θεωρούμε ότι αυτές, σε μεγάλο βαθμό, συγκροτούν και τις σχολικές πρακτικές (Λάμνιες & Τσατσαρώνη: 1997).

μπορεί να κλονίσει τον παραδοσιακό παιδαγωγικό μηχανισμό της σκόπιμης λογικής και να συμβάλει στη δημιουργία ποιοτικών συγκροτήσεων της σχολικής γνώσης. Ωστόσο, σύμφωνα με το Habermas (βλ. ενότητα 4), αυτό προϋποθέτει ενεργοποίηση του επικοινωνιακού πλαισίου και συσσιαστικές δημοκρατικές λειτουργίες.

Σύμφωνα με τη θεωρία του Bernstein, η σχολική γνώση αποτελεί μια διακριτή μορφή γνώσης, η οποία προκύπτει από την αναπλαισίωση της πρωτογενούς γνώσης και εκφράζεται με ιδιαιτερότητες στην ορολογία, στις τεχνικές, στη μεθοδολογία κλπ. (Bernstein: 1990, 1991, 1996· Κουζέλης: 1991· Κουλαϊδής: 1994· Λάμνιαν & Τσατσαρώνη: υπό εκτύπωση). Ειδικότερα, οι ερευνητές που λειτουργούν στο πλαίσιο των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ή ανεξάρτητων ερευνητικών κέντρων (ανεπίσημοι παράγοντες)²⁶, παράγουν εξειδικευμένη επιστημονική γνώση σε τομείς όπως: τα μαθηματικά, τη φυσική, την ιστορία κλπ. Όμως, οι ερευνητές του πρωτογενούς πλαισίου παραγωγής γνώσης, συνήθως, δεν προβληματίζονται για το πώς η συγκεκριμένη γνώση θα λειτουργήσει μέσα στο εκπαιδευτικό πλαίσιο. Επομένως, αφού η πρωτογενής γνώση δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί αυτούσια στο αναλυτικό πρόγραμμα του σχολείου, είναι απαραίτητο να ανατοποθετηθεί (αναπλαισιωθεί). Έτσι, ανάλογα με την εκπαιδευτική βαθμίδα, η σχολική γνώση προκύπτει από μια εξειδικευμένη ανατοποθέτηση της επιστημονικής γνώσης, την οποία πραγματοποιούν οι επίσημοι παράγοντες²⁷.

Ωστόσο, οι επίσημοι παράγοντες, κατά τη διαδικασία συγκρότησης της σχολικής γνώσης, λειτουργούν με βάση την επιβαλλόμενη από το σύστημα της εξουσίας σκόπιμη λογική. Η συγκεκριμένη λογική εκφράζεται

26. Το πρωτογενές πλαίσιο παραγωγής γνώσης συνδέεται με την αυτόνομη δράση των ανεπίσημων παραγόντων. Ανεπίσημοι παράγοντες θεωρούνται αυτοί που δεν ελέγχονται άμεσα από το σύστημα της εξουσίας (π.χ. μέλη ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ή ανεξάρτητων ερευνητικών κέντρων). Εκτιμούμε ότι, μολονότι είναι γνωστές οι παρεμβάσεις της κρατικής εξουσίας στις διαδικασίες παραγωγής επιστημονικής γνώσης, μέσα από τη χρηματοδότηση των ερευνητικών προγραμμάτων, οι παράγοντες που την παράγουν είναι ανεπίσημοι και λειτουργούν σχετικά αυτόνομα (Λάμνιαν & Τσατσαρώνη: 1998). Στα πλαίσια αυτά, λειτουργεί η γνωστική-εργαλειωκή λογικότητα της επιστήμης, η οποία, μολονότι ενσωματώνει χαρακτηριστικά της τυπικής λογικής, διαφέρει από τη σκόπιμη λογική δράση της εξουσίας (Habermas: 1984 & 1987).

27. Επίσημοι παράγοντες θεωρούνται αυτοί που έχουν άμεση σχέση με την κρατική εξουσία. Σύμφωνα με τον Bernstein (1996), το πεδίο της αναπλαισίωσης χαρακτηρίζεται επίσημο (official). Στην Ελλάδα, την ευθύνη για τις συγκροτήσεις της σχολικής γνώσης έχει το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, τα μέλη του οποίου είναι "επίσημοι παράγοντες".

με τις διαφοροποιήσεις και τους συνδυασμούς των τιμών των βασικών ρυθμιστικών αρχών της ταξινόμησης²⁸ και της περιχάραξης²⁹. Οι συγκεκριμένες κοινωνικά ρυθμιζόμενες αρχές “επιλέγουν και ενοποιούν τα νοήματα (ταξινομήσεις)”, καθώς και “τις μορφές για την πραγμάτωση τους (περιχαράξεις)”. Έτσι, με βάση την κυρίαρχη μορφή λογικής, ρυθμίζουν τις δραστηριότητες τόσο μεταξύ όσο και στο εσωτερικό των στίβων (Bernstein: 1998). Σε κάθε περίπτωση, οι συγκροτήσεις της σχολικής γνώσης προκύπτουν από το συνδυασμό των τιμών της ταξινόμησης και της περιχάραξης, ο οποίος αποτελεί έκφραση της τυπικής-σκόπιμης λογικής.

Πιο συγκεκριμένα, οι συνηθισμένες στην εποχή μας ισχυρές ταξινομήσεις, οι οποίες επιβάλλονται από τις σκόπιμες παρεμβάσεις της εξουσίας, έχουν στόχο την “αποτελεσματικότητα” του εκπαιδευτικού συστήματος³⁰. Ειδικότερα, επιδιώκουν την αναπαραγωγή ή και την παραγωγή στελεχών και ειδίκευσης, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που δημιουργούν οι συχνές αλλαγές των μέσων παραγωγής (Λάμνιαν: 1997). Ωστόσο, από μια σειρά ερευνών (βλ. Λάμνιαν & Τσατσάρων: 1997) προκύπτει ότι οι ισχυρές ταξινομήσεις, τις οποίες επιβάλλει η λογική του παραδοσιακού παιδαγωγικού μηχανισμού, δημιουργούν προβλήματα σε ορισμένες κατηγορίες μαθητών. Έτσι, παραβλέπουν τμηματικά ανθρώπινα συμφέροντα (Habermas: 1978). Παράλληλα, οι ισχυρές

28. Η έννοια της ταξινόμησης αναφέρεται στη σχέση μεταξύ των περιεχομένων της σχολικής γνώσης και, έτσι, προσδιορίζει “... τη βασική δομή του συστήματος μηνυμάτων που συνιστά το αναλυτικό πρόγραμμα”. Ταυτόχρονα, η ταξινόμηση συνδέεται με την έννοια της εξουσίας, η οποία, με βάση τη σκόπιμη-τυπική λογική, καθορίζει τις σχέσεις ανάμεσα στις κατηγορίες και, επομένως, τις σχέσεις ανάμεσα στα περιεχόμενα της σχολικής γνώσης (Bernstein: 1971, 1991).

29. Η έννοια της περιχάραξης αναφέρεται στις σχέσεις που διαμορφώνονται μέσα στις κατηγορίες. Αν π.χ. διερευνούμε την κοινωνική κατηγορία (στίβο) της σχολικής τάξης, η περιχάραξη αναφέρεται στις σχέσεις μεταξύ δασκάλου και μαθητή. Έτσι, η έννοια αυτή προσδιορίζει τη δομή “... του συστήματος μηνυμάτων που συνιστά η παιδαγωγική”. Ταυτόχρονα, η περιχάραξη συνδέεται με την έννοια του κοινωνικού ελέγχου, ο οποίος τη συγκροτεί ως αρχή. Κατεύθυνση της συγκεκριμένης αρχής είναι η συμβολή στην εγκαθίδρυση σχέσεων στο εσωτερικό κάθε κατηγορίας (Bernstein: 1971, 1991).

30. Σύμφωνα με τον Bernstein (1990: 146-160), ο παιδαγωγικός μηχανισμός συγκροτείται με κοινωνικού χαρακτήρα διαδικασίες και είναι δυνατόν διαφοροποιήσιμος. Στο πλαίσιο αυτό υποστηρίζει ότι, κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, η εκπαίδευση είναι συνδεδεμένη άμεσα με την οικονομία. Έτσι, η σχολική γνώση συγκροτείται με βάση τη σκόπιμη λογική της εξουσίας.

περιχαράξεις, μολονότι φαίνεται ότι διαμορφώνεται σιωπηλά μέσα από τους εσωτερικοποιημένους καταναγκασμούς του κοινωνικού ελέγχου, στην ουσία τους, αποτελούν έκφραση των ταξικού χαρακτήρα ταξινομήσεων της τυπικής λογικής και της συνακόλουθης κοινωνικής διαίρεσης εργασίας³¹ (Bernstein: 1981, 1990, 1991). Ωστόσο, επισημαίνοντας και πάλι το δεύτερο ενδεχόμενο, εκτιμούμε ότι οι διαμεσολαβήσεις που εκδηλώνονται στις διαδικασίες αναπλαισίωσης δημιουργούν προοπτικές για την άμβλυνση της σκόπιμης λογικής δράσης. Έτσι, ακόμα και στο πλαίσιο του ελεγχόμενου από τη σκόπιμη λογική της εξουσίας παραδοσιακού παιδαγωγικού μηχανισμού, δημιουργούνται κάποιες δυνατότητες για διαφοροποιήσεις στις συγκροτήσεις της σχολικής γνώσης.

Τέλος, το τρίτο ενδεχόμενο, το οποίο συνδέεται με την αισιόδοξη προοπτική λειτουργίας της επικοινωνιακής λογικότητας (βλ. ενότητα 4), φαίνεται να συγκεκριμενοποιεί, πιθανότατα και θεσμικά στην περίπτωση ουσιαστικής λειτουργίας της δημοκρατίας, τη συμπληρωματική λειτουργία εναλλακτικών μορφών λογικής. Η συμπληρωματική λειτουργία ηθικής-πρακτικής λογικότητας δημιουργεί προϋποθέσεις θεματοποίησης κοινωνικών παραδοχών, οι οποίες αναδεικνύουν τα παραμελημένα από τη σκόπιμη λογική της “αποτελεσματικότητας” τμηματικά ανθρώπινα συμφέροντα. Αυτό σημαίνει ότι, κατά τις διαδικασίες συγκρότησης της σχολικής γνώσης, λαμβάνονται υπόψη τα προβλήματα που δημιουργούν οι, με βάση τη σκόπιμη λογική, αυστηρές ταξινομήσεις σε ορισμένες κατηγορίες μαθητών. Οι συγκεκριμένες κατηγορίες μαθητών, λόγω της υφής των κοινωνικά προσδιορισμένων νοηματικών τους προσανατολι-

31. Ο Bernstein υποστηρίζει ότι η ταξικά καθορισμένη κοινωνική διαίρεση εργασίας διαμορφώνει αντίστοιχους νοηματικούς προκινατισμούς στα υποκείμενα. Οι νοηματικοί προσανατολισμοί των μαθητών είναι κοινωνικά προσδιορισμένοι και συνδέονται με τα τοπικά πλαίσια δράσης τους (έρευνα της Holland, Bernstein: 1981, 1991). Συγκεκριμένα, η αυστηρή ταξινόμηση της σχολικής γνώσης, την οποία επιβάλλει ο ελεγχόμενος από τη σκόπιμη λογική της εξουσίας παραδοσιακός παιδαγωγικός μηχανισμός, συγκροτεί τη σχολική γνώση με τη μορφή ανεξάρτητων και αφηρημένων γνωστικών κατασκευών. Όμως, τα αφηρημένα αυτά γνωστικά σύνολα συνδέονται με τους νοηματικούς προσανατολισμούς μαθητών που ανήκουν στα μετώπα και άνω κοινωνικά στρώματα, τους σκαύους και εννοούν. Παράλληλα, ο παραδοσιακός παιδαγωγικός μηχανισμός υιοθετεί αυστηρές περιχαράξεις, οι οποίες επιβάλλουν τις διαδικασίες μετάδοσης, για την αναπαραγωγή των αυστηρά ταξινομημένων αφηρημένων νοημάτων. Οι δύο αυτές αρχές (ταξινόμηση-περιχαράξη), οι οποίες λειτουργούν με κοινωνικούς καθορισμούς, σε συνδυασμό με τις μορφές λογικής που προσδιορίζουν τις διαφοροποιήσεις των τιμών τους, αποτελούν τους βασικούς άξονες οργάνωσης των διαδικασιών συγκρότησης της σχολικής γνώσης.

σμών (εξάρτηση της σκέψης από τοπικά πλαίσια δράσης), δεν μπορούν να “αναγνωρίσουν”³² ανεξάρτητα και αφηρημένα γνωστικά σύνολα. Έτσι, οι αυστηρές ταξινομήσεις και περιχαραώσεις³³ επιβάλλουν τις διαδικασίες μετάδοσης μιας προκατασκευασμένης γνώσης, καθώς και την αξιολόγηση του αποτελέσματος με βάση την τυπική-σκόπιμη λογική (Λάμνιαν & Τσατσαρώνη: 1997).

Ωστόσο, πρέπει να σημειώσουμε ότι η στροφή προς την καθημερινή γνώση των μαθητών (Freire), η οποία προκύπτει από μια χωρίς προϋποθέσεις υιοθέτηση (όχι συμπληρωματική λειτουργία) της ηθικής-πρακτικής λογικότητας, μπορεί να δημιουργήσει άλλης υφής προβλήματα. Συγκεκριμένα, η υπόθεση ότι το διακριτό περιεχόμενο της σχολικής γνώσης αποτελεί συνέχεια της καθημερινής δεν θεματοποιεί την υπαρκτή, επιστημολογικού χαρακτήρα διάκριση, μεταξύ καθημερινής και σχολικής γνώσης (Κουλαϊδής: 1994, Κουζέλης: 1995). Τα πιθανά αποτελέσματα μιας τέτοιας υπόθεσης είναι ότι:

α. Δεν γίνονται συστηματικές προσπάθειες οργάνωσης της επιστημολογικά διακριτής μορφής της σχολικής γνώσης.

β. Δεν θεωρείται απαραίτητη η σύνδεση όλων των μαθητών με τη γνώση αυτή (Dowling: 1993, 1994).

Με βάση τα παραπάνω, θα μπορούσε να διαβλέπει κανείς την πιθανότητα αντινομιών στην επιχειρηματολογία. Ωστόσο, ακριβώς εδώ αποσαφηνίζεται ο ρόλος της επικοινωνιακής λογικότητας του Habermas. Η επικοινωνιακή λογικότητα, μολονότι απαιτεί τη συμπληρωματική λειτουργία της ηθικής-πρακτικής λογικότητας, δεν αμφισβητεί το ρόλο της γνωστικής-εργαλειακής λογικότητας (βλ. ενότητα 4). Στο σημείο αυτό αναδεικνύεται το ζήτημα της επιλογής του κατάλληλου μίγματος στις τιμές της ταξινόμησης και της περιχαραώσεως, κατά τη διαδικασία των συγκροτήσεων της σχολικής γνώσης. Ωστόσο το μίγμα αυτό, ασφαλώς, προκύπτει από τη συμπληρωματική ή όχι λειτουργία των κοινωνικά διαμορφωμένων εναλλακτικών μορφών λογικής.

32. Οι κανόνες αναγνώρισης προσδιορίζουν τι είναι δυνατό να τεθεί μαζί με τι και αποτελούν προϋπόθεση για την παραγωγή θεμιτού νοήματος (Bernstein: 1981, 1996).

33. Το ζήτημα των τιμών της περιχαραώσεως (αυστηρές-χαλαρές), μολονότι συνδέεται άμεσα με τις τιμές της ταξινόμησης και τις συγκροτήσεις της σχολικής γνώσης, επειδή ανοίγει το ζήτημα της ενεργοποίησης ή μη του επικοινωνιακού πλαισίου, καθώς και της υφής της επικοινωνιακής ικανότητας των μαθητών, δεν είναι δυνατό να καλυφθεί στο πλαίσιο της συγκεκριμένης μελέτης (βλ. Λάμνιαν: 1997, Λάμνιαν & Τσατσαρώνη: 1997).

6. Συμπεράσματα

Με την ανάλυση που προηγήθηκε επιχειρήσαμε να επισημάνουμε τον ιστορικό-κοινωνικό χαρακτήρα των διακριτών μορφών λογικής, οι οποίες διαμορφώνονται και προσδιορίζουν το πλαίσιο της νεοτερικότητας. Ωστόσο, μολονότι στη νεοτερική εποχή η τυπική λογική προβάλλεται ως η κυρίαρχη μορφή λογικής, παράλληλα, αναδεικνύονται εναλλακτικές-συμπληρωματικές μορφές, οι οποίες, κάτω από προϋποθέσεις, μπορούν να αμβλύνουν την απόλυτη κυριαρχία της. Στο πλαίσιο αυτό, αξιοποιούνται οι εννοιολογικές περιγραφές του Bernstein, οι οποίες προβάλλουν το νεοτερισμό της τυπικής-σκόπιμης λογικής της εξουσίας. Ωστόσο, εκτιμούμε ότι οι περιγραφές αυτές αφήνουν περιθώρια ενεργοποίησης και άλλων μορφών λογικής.

Συγκεκριμένα, η ερμηνεία των περιγραφών του Bernstein μάς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, με την εγκαθίδρυση των πολλαπλών διαμεσολαβήσεων στις διαδικασίες συγκρότησης της σχολικής γνώσης, εκδηλώνονται ποικίλες μορφές λογικής. Συγκεκριμένα, στις διαδικασίες αυτές είναι δυνάμει εμπλεκόμενες: η σκόπιμη λογική της εξουσίας, η γνωστική εργασία λογικότητα της επιστήμης και, στην περίπτωση λειτουργίας της δημοκρατίας, η ηθική-πρακτική λογικότητα, η οποία θεματοποιεί κοινωνικές παραδοχές. Οι δύο πρώτες μορφές, μολονότι αποτελούν όψεις της τυπικής λογικής, κάτω από προϋποθέσεις, μπορεί να οδηγήσουν σε διαφοροποιήσεις. Οι προϋποθέσεις αυτές συνδέονται περισσότερο με την αισιόδοξη προοπτική του Habermas, ο οποίος αναγνωρίζει δυνατότητες θετικής λειτουργίας στη γνωστική λογικότητα, όταν αυτή λειτουργήσει συμπληρωματικά με την ηθική-πρακτική και την αισθητική λογικότητα. Έτσι, εκτιμούμε ότι:

α. Η ολοένα αυξανόμενη πολυπλοκότητα των διαμεσολαβήσεων, οι οποίες εκφράζουν τη γενικότερη απαίτηση εξορθολογισμού των συστημάτων της νεοτερικότητας, εκδηλώνεται και στο πεδίο των συγκροτήσεων της σχολικής γνώσης.

β. Οι πολλαπλές και σύνθετες αυτές διαμεσολαβήσεις επιβάλλουν ή αφήνουν ανοιχτό το ενδεχόμενο της επικοινωνίας.

Η επικοινωνία, στην περίπτωση λειτουργίας της δημοκρατίας, μπορεί να οδηγήσει στην υπονόμευση του προσανατολισμένου, αποκλειστικά, στο αποτέλεσμα παραδοσιακού παιδαγωγικού μηχανισμού και στην ανάδειξη λογικά διαμεσολαβημένων συναινέσεων. Οι συναινέσεις, οι ο-

ποιές διαμορφώνονται στο επικοινωνιακό πλαίσιο στη βάση εφαρμογής λογικών κανόνων, μπορεί να μετατοπίσουν το ενδιαφέρον από την τυπική μορφή λογικής (σκόπιμη λογική δράση/συνδυασμός μέσων για την επιτυχία του σκοπού), στην αναγνώριση και “κάλυψη” λογικά διαρθρωμένων συμφερόντων επιμέρους κοινωνικών ομάδων. Είναι προφανές ότι η αναγνώριση και η κάλυψη των επιμέρους συμφερόντων απαιτεί τη συμπλωματική λειτουργία εναλλακτικών μορφών λογικής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bernstein, Basil (1971): “On the classification and framing of educational knowledge”. In M.F.D. Young *Knowledge and control*.- London: Collier-Macmillan.
- Bernstein, Basil (1981): “Codes, modalities and the process of cultural reproduction - a model”, *Language in society*, 10 (3), 327-363.
- Bernstein, Basil (1986) “On pedagogic discourse”, in J.G. Richardson *Handbook of theory and research for the sociology of education*.- London: Greenwood Press.
- Bernstein, Basil (1990) *Class, codes and control: The structuring of pedagogic discourse* (vol. 4).- London: Routledge.
- Bernstein, Basil (1991): *Παιδαγωγικοί κώδικες και κοινωνικός έλεγχος*.- Αθήνα: Αλεξάνδρεια. Εισαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις Ι. Σολομών.
- Bernstein, Basil (1996) *Pedagogy, symbolic control and identity: Theory, research, critique*.- London: Taylor & Francis.
- Brubaker, R. (1984) *The limits of rationality*.- London: Allen & Unwin.
- Dowling, P. (1993) *A language for the sociological description of pedagogic texts with particular reference to the secondary school mathematics scheme* (unpublished doctoral thesis).- London: University of London, Institute of Education.
- Dowling, P. (1994) “Discursive saturation and school mathematics texts: A strand from a language of description”. In P. Ernest *Mathematics, education and philosophy: An international perspective*.- London: The Falmer Press.
- Habermas, J. (1971) *Toward a rational society*.- London: Heinemann. Transl. J.J. Shapiro.
- Habermas, J. (1978) *Knowledge and human interests*.- London: Heinemann. Transl. J.J. Shapiro.
- Habermas, J. (1982) “A reply to my critics”. In J. B. Thompson and D. Held *Habermas' critical debates*.- London: Macmillan Press.
- Habermas, J. (1984) *The Theory of communicative action: Reason and the rationalization of society*, (vol.1).- London: Heinemann, Translation T. McCarthy.
- Habermas, J. (1987) *The theory of communicative action: Lifeworld and system: A critique of functionalist reason* (vol.2).- Cambridge: Polity Press. Translation T. McCarthy.
- Habermas, J. (1987a) *The philosophical discourse of modernity*.- Cambridge: Polity Press. Translation F. Lawrence.

- Habermas, J. (1988) "Το μοντέρνο: Ένα ημιτελές έργο", *Λεβιάθαν*, 1, Β' περίοδος 1988, 83-98. Απόδοση στην Ελληνική, Κάλια Γαρέζου.
- Habermas, J. (1990) "Για την κοινωνική ταυτότητα", *Λεβιάθαν*, 1, Β' περίοδος 1990, 43-56. Απόδοση στην ελληνική Γ. Ν. Μερτίκας.
- Heier, A. (1988) "Μαρξ και νεωτερικότητα", *Λεβιάθαν*, 1, Β' περίοδος, 65-81. Απόδοση στην ελληνική Δήμος Μιχαλάκης.
- Horkheimer, M. & Adorno, T. (1986) *Η διαλεκτική τον διαφωτισμού*. - Αθήνα: Ύψιλον. Μετάφραση Ζ. Σαρίκας.
- Κουζέλης, Γ. (1991) *Από το βιωματικό στον επιστημονικό κόσμο*. - Αθήνα: Κριτική.
- Κουζέλης, Γ. (1995) "Το επιστημολογικό υπόβαθρο των επιλογών της διδασκικής", στο Μπασιγγούρας, Η. *Η εξέλιξη της διδασκικής: Επιστημολογική θεώρηση*. - Αθήνα: Gutenberg.
- Κουλαϊδής, Β. (1994): "Επιστημολογία και κατασκευή αναλυτικών προγραμμάτων: Η επιλογή περιεχομένου για τη διδασκαλία των Φυσικών Επιστημών", *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 75 (Μάρτιος-Απρίλιος), 22-29.
- Λάμινας, Κ. (1996) *Επικοινωνιακή λογικότητα: Συγκρότηση και εξέλιξη των δομών λογικότητας του υποκειμένου*. - Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Λάμινας, Κ. (1997) "Η αξιολόγηση του μαθητή: Διαφοροποιημένες σημασιοδοτήσεις της έννοιας", *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 26, 7-36.
- Λάμινας, Κ. & Τσατσαρώνη, Α. (1997) "Σχολική γνώση και πρακτικές αξιολόγησης: Ο ρόλος τους σε σχέση με την αποτυχία στο σχολείο και τον κοινωνικό αποκλεισμό". Εισήγηση στο 8ο διεθνές επιστημονικό συνέδριο της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος και της Σχολής Επιστημών Αγωγής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. - Οκτώβριος 1997.
- Λάμινας, Κ. & Τσατσαρώνη, Α. (υπό εκτύπωση) "Οι διαδικασίες αναπλαισίωσης στην πορεία παραγωγής της σχολικής γνώσης: Προϋποθέσεις για την αλλαγή των σχολικών πρακτικών", *Σύγχρονη Εκπαίδευση*.
- Löwith, K. (1982) *Max Weber and Karl Marx*. - London: Allen & Unwin.
- Liotard, J.-F. (1984) *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. - Manchester: Manchester University Press.
- MacCarthy, T. (1985) "Complexity and democracy, or the seductions of systems theory", *New German Critique*, 35, 27-53.
- Marcuse, H. (1954) *Οι βάσεις της φιλοσοφίας του Χέγκελ*. - Αθήνα: Εκδ. Αρσενίδη. Μετάφραση, Φ. Κονδύλη.
- Marcuse, H. (1968) "Industrialization and capitalism in the Work of Max Weber", in *Negations: Essays in critical theory*. - Boston. Trans. J.J. Shapiro.
- Roderick, R. (1986) *Habermas and the foundations of critical theory*. - London: Macmillan.
- Weber, M. (1946) *From Max Weber: Essays in sociology*. - New York: Oxford University Press. Trans. and ed. H. H. Gerth & C. Wright Mills.
- Weber, M. (1958) *The protestant ethic and the spirit of capitalism*. - New York: Scribner's. Trans. T. Parsons.
- Weber, M. (1978): *Economy and society*. - Berkeley: University of California Press. Ed.

G. Roth and C. Wittich, 2 vols.

Weber, M. (1980): "Socialism". In J. E. T. Eldridge, *Max Weber: The interpretation of social reality*.- New York, Schocken Books. Trans. D. Ilych.

ABSTRACT

In this article an attempt is being made to consider the possibility of the social construction and decentralization of rationality within the historical frame of modernity. In modern western societies the rationalization-modernization process is characterized by the expansion of purposive-formal rationality, which constitutes their dominant form. Additionally, the uncoupling and internal differentiation of cultural value spheres shapes distinct and in Weber's terms substantive forms of rationality. However, according to Habermas, the alternative forms of rationality, through a complementary function, contributes to the construction of communicative rationality and undermines the overdevelopment of formal-purposive rationality.

The above optimistic position, which pushes forward Habermas' notions of understanding and consensus, could create possibilities for alternative functions within Bernsteins' mainly deterministic conceptual system. The multiplicity of the intermediations, that Bernstein's concept of recontextualization offers, contributes to a complementary function of alternative forms of rationality, in the process of construction of school knowledge. These complementary functions indicate the concept of communicative rationality, which could decrease the absolutism of formal-purposive rationality in any level of the recontextualization process.

Λάμνιαν Κώσταν
 επίκουρος καθηγητής
 ΠΤΝ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
 Β. Σκουβαρά 5, Αγίος Γεώργιος
 38500 Βόλος